

1. Osnovna škola Musa Čazim Čatić (I narodna osnovna škola Presto-lonaslednika Petra, OŠ Miljenko Cvitković), 1931.; Čekaluša 53; Mate Baylon
2. Urbana vila Cvitković, 1932.; Gabelina 14; Mate Baylon
3. Urbana vila; Rizaha Štetića 18
4. Urbana vila; Rizaha Štetića 20
5. Stambena zgrada; Rizaha Štetića 5
6. Stambena zgrada; Rizaha Štetića 13
7. Stambena zgrada; Rizaha Štetića 19
8. Vila Kušan, 1932-1934.; Koševo 40/Gabelina 1; Mate Baylon
9. Vila Mandić, 1932-1934.; Koševo 42; Mate Baylon
10. Vila Bokonić, 1932-1934.; Koševo 44; Mate Baylon
11. Kapela vidovdanskih heroja, 1939; Groblje Koševo; Aleksandar Deroko
12. Stambeno-poslovna zgrada, 1938.; Koševo 30; Jahiel Finci
13. Vila dr. Pehovac; Alipašina 37; Isidor Rajs (pretpostavka)
14. Stambena zgrada; Alipašina 29
15. Stambena zgrada; Alipašina 31
16. Stambena uglovnica; Kemal-begova 1; Leon Kabiljo
17. Stambeno-poslovna zgrada (kino „Radnik“; prvobitno zgrada „Učiteljski dom“), 1936.; Alipašina 2 i 4; Franjo Lavrenčić
18. Stambeno-poslovna zgrada (sa nekadašnjom kafanom „Triglav“), 1944.; Alipašina 1 i 3; Asim Nanić
19. Dom Crvenog krsta, 1928-1929.; Kranjčevićeva 2; Helen Baldasar
20. Stambeno-poslovna uglovnica Penzionog fonda, 1939-1940.; Hamze Hume 2; Muhamed i Reuf Kadić;
21. Stambena zgrada; Hamze Hume 4;
22. Stambeno-poslovna zgrada (Zadružni dom saveza nabavljačkih zadru-ga), 1935; Obala Kulina bana 1 i 2; Mate Baylon
23. Stambena zgrada; Fehima efendije Čurčića 4
24. Stambena zgrada; Skenderija 34
25. Stambena zgrada; Skenderpašina 2
26. Stambena zgrada; Skenderpašina 4
27. Stambena zgrada; Skenderija 52
28. Stambeno-poslovna zgrada “Kuća Atife Kajtaž”; Hamdije Kreševljakovića 27; Reuf Kadić
29. Stambeno-poslovna uglovnica “Dva ribara” (“Kuća Svrzo”); Čobanija 2; Branko Bunić
30. Stambena zgrada; Hamdije Kreševljakovića 31
31. Stambena zgrada; Skenderija 56
32. Stambena zgrada; Skenderija 66
33. Stambena zgrada; Čobanija 19
34. Stambena zgrada; Mjedenica 11
35. Stambena zgrada; Mjedenica 19

Ruta E Koševo-Skenderija- Drvenija

Arhitektura u mom kvartu - šetnja kroz sarajevsku modernu (1918-1940)

MEĐURATNA ARHITEKTURA U SARAJEVU

Arhitektonska ostvarenja ovog perioda su u kvantitativnom smislu mala, dok su u kvalitativnom vrlo vrijedna. Arhitekti, koji su ih ostvarili, su začetnici avangardnih ideja na polju kulture, obrazovanja i graditeljstva i moderne arhitektonske misli na ovim prostorima.

U tom periodu Bosna i Hercegovina, sa ostalim zemljama Južnih Slovena, nalazila se u sastavu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koja se od 1929. do 1945. godine nazivala Kraljevina Jugoslavija. U ovom relativno kratkom periodu Monarhije, privredno-ekonomski i kulturni život se veoma sporo odvijao u BiH pa je uglavnom ostala ruralna zemlja bez većih urbanih intervencija i izgradnje značajnih državnih i javnih institucija. Međutim, ono što je većim dijelom izgrađeno je, svakako, nagovještaj jedne nove arhitekture. Evidentna je brojnost stambene arhitekture, urbanih vila i stambenih najamnih zgrada. Glavni nosioci građevinskih poduhvata su bili privatni poduzetnici (bogat građani), a zatim institucije poput (nacionalnih i vjerskih) kulturno-prosvjetnih društava, zadruga, zadužbina i vakufa.

Kultura konkursne procedure prilikom odabira i izgradnje objekata je bila više nego zastupljena, što je zasigurno dodatno omogućilo lakše prihvatanje novih tendencija u graditeljstvu. Tadašnji evropski poticaji suvremenog gledanja na arhitekturu i kulturu svoju adekvatnu konkretizaciju i realizaciju su pronašli zahvaljujući domaćim arhitektima školovanim u srednjoeuropskim centrima. Oni su djelujući u kasnim 20-im i 30-im decenijama proteklog stoljeća nastojali njegovati arhitekturu koja u centar svog interesovanja postavlja čovjeka i njegove suvremene potrebe, iznad bilo kakvih historicističkih ili pseudo-folklorističkih ideja. Svojim projektima razvili su novitete u domenima: arhitektonske forme, prostorne estetike i organizacije prostora. Zahvaljujući novim tehnološkim dostignućima, primijenjuju se: armirano-betonske konstrukcije, staklene fasade, veći prozorski otvori, ravni krovovi, klimatizacija, primjena skeletnog sistema umjesto sistema podužnih zidova i sl.

Dosljednost u autentičnosti izraza internacionalizma i funkcionalizma u arhitekturi, usklađenog mjerilom i proporcijama ambijentu, glavna je odlika međuratne aritekture Sarajeva. Ostvarena kultura stanovanja, prema svom kvalitetu je vanvremenska i najzačajniji je doprinos ovog perioda u razvoju bh arhitekture i društva. Sarajevska moderna je tako našla svoje mjesto u internacionalnim arhitektonskim i kulturnim kretanjima međuratnog perioda.

Misija projekta
ZNAČENJA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA 20.stoljeća u SARAJEVU

Nacionalni komitet ICOMOS u BiH ovim projektom nastavlja promoviranje graditeljskog naslijeđa arhitekture 20. stoljeća u Bosni i Hercegovini. Iako je vrlo raznoliko i bogato, ovo naslijeđe još uvijek je nedovoljno prezentirano i istraženo. Ostvarenja iz ovog perioda se u našem društvu i struci najmanje vrednuju i ne prepoznaju kao zajednička vrijednost neophodna za nadgradnju kulturološkog i urbanog identiteta. Značajni radikalni pomaci u modernoj arhitektonskoj misli započinju u međuratnom periodu u Sarajevu (1918-1940). Graditeljsko naslijeđe ovog perioda iskreno prezentuje duh vremena u kojem su nastali evropski avangardni pokreti i škole. Ovaj uticaj je neosporan na društveno-gospodarska, kulturološka i umjetnička strujanja u Bosni i Hercegovini, a pitanja koja su njihovi protagonosti postavili aktualna su i danas.

Implementacija projekta
SVIJEST O PROSTORNIM VRIJEDNOSTIMA LOKALNE ZAJEDNICE

Grad je složeno i dinamično tkivo. Sarajevo je u historijskom i arhitektonskom pogledu izrazito heterogen grad sa naglašenom tendencijom ka prostornom skladu - na samo jednom malom prostoru može se vidjeti toliko različitih prostornih izraza i zanimljivih oblikovnih cjelina vrijednih pažnje. Graditeljstvo 20. stoljeća ponudilo je slobodu kreativnog izraza, te na raznolike načine preoblikovalo pojedine četvrti i ulice. Forme koje su tada nastale i priče o kontekstu u kojem su stvarane danas su zaboravljene. Građani često nisu svjesni da u svojoj ulici, u svom komšiluku, prolaze pored vrijednih objekata i kompleksa. Svijest o prostornim vrijednostima lokalne zajednice treba njegovati svakodnevno kako bi jasno podražavala kulturološku slojevitost naslijeđenih urbanih cjelina.

Projekt se bazira na utvrđivanju arhitektonskih ruta ili šetnji gradskim četvrtima kroz mapiranje i valorizaciju objekata iz međuratnog perioda ili moderne u Sarajevu.

Odabir šetnje kao formata komunikacije nije slučajan. Prostorni pokret i susret s vizualnim reperima, za razliku od forme predavanja ili publikacije, značajno utiču na kvalitetu interpretacije i percepcije okruženja.

Cilj
KVALITETNO UPRAVLJANJE LOKALNIM PROSTOROM

Vrednovanje ostvarenja iz perioda moderne u Sarajevu može promijeniti našu dosadašnju percepciju kulturne historije grada i njegove budućnosti: arhiviranje i mapiranje objekata Moderne koje trenutno nema svoje mjesto u kulturnom i javnom životu grada; povezivanje graditeljskog naslijeđa i stanovništva kroz jačanja uloge lokalne zajednice u odlučivanju u načinima i vrstama upravljanja (gradskim) prostorom; poboljšanje i obogaćivanje kvaliteta življenja u stambenim četvrtima, samim time i gradskog kulturnog života; kontekstualizacija ranog graditeljskog naslijeđa 20. stoljeća u BiH unutar evropskog kulturološkog konteksta.

Vizija projekta
PROSTORNI I LOKALNI IDENTITET

Jačanja lokalne samosvijesti i socijalne kohezije kroz razvoj osjećaja pripadnosti određenom prostoru, čiji karakter i vrijednosti korisnici sami postepeno otkrivaju. Životno iskustvo pojedinca, grupe ili zajednice, čini determinantu ovog istraživačkog projekta jer će time apstraktni funkcionalni prostor četvrti postati simboličko i značenjsko mjesto svakodnevne prakse.

ŠETNJA KROZ RUTU E

Predočena ruta «E: Koševo – Skenderija – Drvenija» nastavlja ciklus narativnih šetnji kroz period moderne u Sarajevu, pružajući prvenstveno uvid u obilježja stambene arhitekture tog perioda i njenog odnosa prema postojećim gradskim ambijentima. Šetnja se odvija usmjerenom putanjom koja razotkriva i topografske promjene unutar historijske matrice Sarajeva – kreće se sa sjevernih gradskih padina spuštajući se dolinom Koševskog potoka prema platou Skenderija, nastavlja se kroz gustu blokovsku gradnju i završava krivudavom ulicom Mjedenica na južnim padinama Trebevića. Za razliku od ranije organiziranih šetnji koje su se fokusirale na prepoznatljive prostorne i programske cjeline unutar grada, Ruta E je disperzna i čine je četiri cjeline.

Prvu cjelinu čine vile (za jednu porodicu) i urbane vile (najamne, za dvije porodice) u ulicama Koševo i Rizaha Štetića koje predstavljaju izuzetna ostvarenja stambene arhitekture u kulturi Bosne i Hercegovine. Estetski duh vremena i ideal porodičnog gradskog života ostvaren je skladnim i dinamičnim kubičnim formama lišenih dekorativnih narativnih elemenata i prožimanjem prirode i enterijera. Ovaj cjelini pripada i osnovna škola Musa Čazim Čatić koja je u vrijeme izgradnje ponudila moderan i zdraviji školski objekt, unapređujući orijentaciju učionica i veličinu vanjskih otvora. Autor nekolicine vila (2, 8, 9, 10) te osnovne škole (1) je Mate Baylon kojeg je potrebno istaknuti kao arhitektu sa najbrojnijim ostvarenjima na ovoj ruti.

Drugu cjelinu čine zgrade duž ulice Alipašina, jedna od kojih je i vila (13) za koju je moguće pretpostaviti da ju je projektovao Isidor Rajs, te dva javna objekta, Dom Crvenog krsta (19) i Učiteljski dom (17), koji u međuratnom periodu unose nove tipologije u gradsku strukturu koja se mijenja. To čini i obližnja stambeno-poslovna uglovnica braće Kadić (20) koja se uspjela nametnuti kao prepoznatljiv gradski reper, i to svojom elegancijom postignutom odabirom materijala i smjelom upotrebom staklenih ploha.

Treću cjelinu čine stambene zgrde interpolirane u gusti ulični niz gradskog bloka, od kojih se ističe zgrada sa blago

zaobljenim istakom (30), “Kuća Atife Kajtaz” (28), te “Kuća Svrzo” projektovana sa ugostiteljskim objektom i danas poznatija kao restoran “Dva ribara” (29).

Četvrtu cjelinu čine objekti u ulici Mjedenica, građeni na skromniji način, uz vidljivu primjenu prozorskih traka i erкера, a sve to vjerovatno zbog samog ambijenta ulice, koja nosi obilježje mahale. Pretpostavka je da je na ovom potezu moglo biti i urbanih vila koje su tokom vremena izmijenjene.

Značajan broj objekata na ovoj ruti je zapušten i loše održavan što u konačnici može uzrokovati njihovo potpuno propadanje, dok su pojedini objekti u potpunosti izgubili svoj izvorni izgled dogradnjama i prenamjenama (za objekte za koje je to bilo moguće postavljene su i dodatne arhivske fotografije). Za pojedine objekte nije bilo moguće utvrditi nazive, autore i godine izgradnje. Odabir na mapi zabilježenih objekata iz osmanskog, austrougarskog i perioda socijalističke Jugoslavije baziran je prema kriterijima njihove reprezentativnosti i autorstva.

PRIMIENJENI ARHITEKTONSKI PRINCIPI UNUTAR RUTE:

I. HUMANA ARHITEKTURA

Osnovni princip arhitekata ovog perioda je izgradnja stambenih objekata kao „kuća za življenje“. Pored zadovoljavanja čovjekovih vlastitih potreba, kuća je morala biti poticajno radno i životno okruženje ostvarivanjem zdravog prostora. Omogućeno je dovoljno sunca i svjetla stambenim prostorijama, prema njihovom karakteru - tako većina stambenih prostorija iz ovog perioda ima veoma povoljan foto-koeficijent od 1/2 do 1/6 (površina prozora naspram površine prostorije). Insistiranje na postizanju povoljne orijentacije i vizure postiže se primjenom ugaonih prozora, istaka i postavljanjem prozora na zaobljenju uglovnica. Važno je istaći da se vodilo računa i kod rješavanja i dimenzioniranja haustorskog prostora pri pozicioniranju prozora te dovoljnom uplivu prirodnog svjetla (objekti br. 2, 12, 13, 20, 28 i 30. Tamo gde je bilo moguće ostvaren je dovoljan razmak između objekata.

II. ORGANIZACIJA STAMBENOG PROSTORA

Rješavanje stana se odvija „iznutra prema vani“ sa funkcionalnim zoniranjem sadržaja (podjela na javnu, privatnu i servisnu zonu). Unutar komfornog i prostranog stana podjednako se tretira svaka od tih zona na nivou veličine prostorije, orijentacije i komunikacije. Velika pažnja se posvećuje stepenu privatnosti, koji se ne ostvaruje samo kroz zoniranje, nego i načinom rješavanja prostorija za dnevni boravak - diferenciranje prostora na stambeni hol, salon ili kabinet i dnevnu sobu. Time se potiče i fleksibilnost tokom svakodnevnog boravka koja je dodatno ostvarena primjenom harmonika, dvokrilnih vrata ili kliznih vrata - što omogućava vrlo lako korištenje jednog većeg prostora za druženje porodice i primanje gostiju. Srž i novitet u organizaciji stambenog prostora čini primjena stambenog hola - višefunkcionalnog prostora koji najčešće ima izlaz na lođu ili balkon. Na taj način su i ostvarene kružna komunikacija unutar stana (objekti br. 2 i 10).

III. PROŽIMANJE UNUTARNJEG I VANJSKOG PROSTORA

Naglašavanje kontakta sa vanjskim prostorom bazira se na činjenici koju arhitekti rado zastupaju: čovjek je prirodno biće te se najbolje i najpotpunije osjeća okružen prirodom. Zastupajući povratak prirodi unutar gradske svakodnevnice primjenjuju se prozorske trake i istaci sa prozorskim trakama, te vanjski prostori (terase, ostakljene ili otvorene lođe i balkoni) koji su često značajnih površina. Boravak u prirodi kroz krovne terase ili vrt ostvaren je tamo gdje je bilo moguće obzirom na gustu gradsku strukturu. Arhitekti nastoje ostvariti unutar stana osjećaj svjesnosti promjene prirodnih fenomena tokom dana ili godine, tako da nije slučajno da i haustori bivaju komforni, kvalitetno izvedeni i dobro osvijetljeni kako bi ublažili prelaz iz unutarnjeg u vanjski prostor, te obrnuto. S druge strane ovakvo rješavanje zajedničkih prostora potiče socijalnu integraciju unutar zajednice (objekti br. 2, 20 i 28).

Važno je istaći da je primjena ostakljenih lođa veoma karakteristična za sarajevsku modernu - s jedne strane

je optimalno rješenje za ovu klimatsku zonu, dok s druge strane suvremena je reinterpretacija divanhana i kamerija tradicionalne kulture stanovanja (drvene lođe na spratu koje su primarno imale funkciju koridora između soba).

IV. REDUCIRANJE OBLIKA

Kreiranje objekata se odvija na objedinjavanju funkcije i sadržaja iz kojeg proističe estetski izraz sveden na čistu formu ostvarenu skladnom kompozicijom čvrstih masa bez ukrasa. Karakter objekta postiže se igrom svjetla i sjene, odnosa punih i praznih ploha, zatvorenih i otvorenih prostora, iskrenom primjenom materijala (objekte br. 1, 2, 3, 13, 19, 20, 28, 29 i 30). Jednostavnost i dinamičnost u oblikovanju čvrstog volumena jasna je negacija bilo kakvih pseudostilova. Dominira princip simetričnog i centralnog komponiranja volumena i fasadnog plašta (objekti br 2, 12, 19 i 30) ali su vrlo zanimljivi primjeri asimetričnih rješenja (objekti br. 1, 13 i 20).

Stanovnik/stanovnica gradske četvrti/ulice
VAŠA KARTA SJEČANJA, PRIČA, ISKUSTAVA, DOŽI-VLJAJA, VIZIJA, FOTOGRAFIJA, CRTEŽA

INDEKS ARHITEKATA:

<19> Helen Baldasar (1894-1970), diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Pragu

<1,2,8,9,10,22> Mate Baylon (1895-1973), diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Beču, profesor na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu

<29> Branko Bunić (1904-1981), diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Zagrebu

<11> Aleksandar Deroko (1894-1988), akademik diplomirao na Tehničkom fakultetu u Beogradu, profesor na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu

<12> Jahiel Finci (1911-1977), akademik diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Pragu, profesor na Arhitektonskom fakultetu u Sarajevu

<16> Leon Kabiljo (1910-1998), diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Pragu

<20> Muhamed Kadić (1906-1983), akademik diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Pragu profesor na Arhitektonskom fakultetu u Sarajevu

<20,28> Reuf Kadić (1908-1974) diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Pragu, profesor u Srednjoj tehničkoj školi u Sarajevu

<17> Franjo Lavrenčić (1904-1965) maturirao na Tehničkoj školi u Ljubljani, odsjek arhitektura

<18> Asim Nanić, maturirao na Državnoj tehničkoj školi u Sarajevu

<13> Isidor Reis (1901-1945), diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Zagrebu

Generalni izvori:

Finci, J.: Razvoj dispozicije i funkcije u stambenoj kulturi Sarajeva, 1963.
Kadić, E.; Reuf Kadić i počeci moderne arhitekture u BiH, 2010.
Milošević, P.: Arhitektura u Kraljevini Jugoslaviji (Sarajevo 1918-41), 1997.
Turkušić Jurić, E.: Elementi stambene arhitekture, Dnevni boravak kroz vrijeme: BiH, 2022.
Ugljen, Z.: Odjek novih tendencija u arhitekturi Sarajeva između dva rata, 1967.
Arhivske fotografije: akademik Zlatko Ugljen

ORGANIZATOR I IZDAVAČ: NK ICOMOS u Bosni i Hercegovini (www.icomosubih.ba)

AUTORICE KONCEPTA: Eiša Turkušić Jurić i Aida Murtić
SURADNICA: Andrea Baotić-Rustanbegović
GRAFIČKI DIZAJN: Alisa Burzić
POKROVITELJ: Federalno ministarstvo kulture i sporta

2024., NK ICOMOS u BiH. Sva prava pridržana. Zabranjena reprodukcija bez dozvole.

